

UOT-48.71.45

NAZİLƏ HÜSEYNOVA*

CƏNUB BÖLGƏSİNƏ MƏXSUS KERAMİK MƏMULATLARIN
BƏDİİ TƏRTİBAT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycanın cənub bölgəsinə məxsus keramika məmulatlarının bədii tərtibatı haqqında məlumat verilməmişdir. Cənub zonasına aid bölgələrdə tapılan keramik məmulatların tədqiqi işə hər dəfə yeni məlumatın, informasiyanın meydana çıxması kimi dəyərlidir. Həmin məmulatlar özünün bədii tərtibat xüsusiyyətləri, forma və funksionallığı baxımında böyük əhəmiyyəti kəsb edir.

Azərbaycanın Cənub zonasından aşkarlanan əşyalar keramika sənətinin bu bölgələrdə qədim və zəngin ənənələri olduğunu sübut etməklə, bu sənətin bütün Azərbaycan geniş yayılmasına dair fikirləri əsaslandırır.

Açar sözlər: keramika, plastika, zoomorf, cənub, bədii, tərtibat, texnoloji xüsusiyyət.

Əsasən ilkin nümunələrinə qədim Misirdə daha çox rastlaşan bədii keramika nümunələri Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində də qədim zamanlardan bəri sənətkarlar tərəfindən istehsal edildiyi, ümumiyyətlə, xalqın məişətində geniş yayıldığı aparılan arxeoloji qazıntılardan üzə çıxarıldığı faktlar əsasında öz təsdiqini tapır. Bu haqda olduqca çoxsaylı məlumatların olması, tədqiqatçıların geniş araşdırmalarına da müxtəlif resurslarda geniş yer verilmişdir. Cənub zonasına aid bölgələrdə tapılan keramik məlumatların tədqiqi işə hər dəfə yeni məlumatın, informasiyanın meydana çıxması kimi dəyərlidir. Həmin məmulatlar özünün bədii tərtibat xüsusiyyətləri, forma və funksionallığı baxımında böyük əhəmiyyəti kəsb edir.

Bu mənada fransız səyyah və alimi Jak de Morqanın 1886-1889-cu illərdə Cənub zonasının müxtəlif bölgələrində apardığı qazıntılar nəticəsində Talış zonasının Coni və Rozgov kəndlərindən aşkarladığı qablar olduqca böyük maraq doğurur. Qabların hər şeydən öncə Azərbaycan Respublikasının Lerik rayonunun inzibati ərazi vahidində mövcud kəndlərdən tapılan fiqurların maraq doğuran hissəsi onların heyvan formasında həll edilmişdir ki, bu da nəticə olaraq bu bölgələrdə məişətdə istifadə edilən məmulatların sadəcə funksionallığı, məqsəddi təyinatı deyil, onların estetikliyinə də böyük fikir verildiyi faktını təsdiqləyir. Zoomorf formalı qablar arasında at fiqurlarını xatırladan dolça tipli səhənglər böyük sənətkarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu qablar formasına, quruluşuna görə dinamikliyi ilə səciyyələnilir. İki arxa ayaqların yerdə dirəyənkə sanki ön ayaqları ilə qaçmağa hazırlaşan at fiqurlarının zolaqlı səthi naxışları da diqqət çəkir. [4. S.6]

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın digər ərazilərində də aşkarlanan antropomorfik və zoomorf təsvirlər olduqca azlıq təşkil etsə də, tarixin dərinliklərindən informasiya vermək üçün böyük əhəmiyyətə malikdirlər. Belə əşyalar keramika tarixinin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, hazırlanma texnologiyası, üslub xüsusiyyətləri ilə də bu sənətin köklərinin hələ ibtidai icma quruluşu dövrünə dayandığını sübut edir. Bütün bunlar dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların həyat təzi, yaşayış formaları, dünyagörüşü barədə zəngin məlumatlar verir.

Zoomorf fiqurlu məişət əşyalarının yaradılması eyni həmdə qədim insanların dini-mənəvi etiqadi, estetik təsəvvürləri ilə də əlaqələndirilir. Atın arxa tərəfində forması ibtidai formaya dayanan bir qədar enli quyruqla şərtlənir. Bu da qabın daxili hissəsinin genişlik anlayışının daha dərin işlənməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Fiqurun bel hissəsində dolçanın boğaz hissəsi uzanaraq tam mərkəzdə yerləşdirilmişdir.

Zoomorf fiqurlu məişət əşyalarına misal olaraq eradan əvvəl I əsrə aid Mingçevirdən tapılan qaba diqqət yetirək. Eyni məqsəd üçün yaradılmış əşyalar arasında olduqca böyük fərq var. Maral formasını xatırladan məişət əşyasının forması öz quruluşuna görə bir qədar sadəcə baş hissədən ibarətdir. Arxada qabın uzan formasının önündə verilmiş fiqur buynuzların ona dayanması və maral başının təsviri ilə həll edilmişdir. Burada estetiklik anlayışı bir qədər inkişaf edərkən onun Cənub zonasına aid məmulatdan daha sonrakı dövrlərə aid olduğunu deməyə əsas verir. Müxtəlif heyvan təsvirlərinin verilməsi isə hər bölgənin özünəməxsus həyatı, mənəvi, dini təsəvvürlərə malik olmaları ilə əlaqədardır. Bunu eyni zamanda əşyalar üzərindəki bəzək elementləri ilə də izah etmək olar. Məsələn, maraqlı formalı qabın üzərindəki bəzək elementləri zığzaq formalı xotlərə verilmişdirsə, at fiqurları sadə zolaqlar vasitəsilə həll edilmişdir.

Rayonun yeno da Coni və Rozgov kəndlərindən aşkarlanan digər fiqurlar antropomorfik formaları ilə diqqəti cəlb edir. Daha çox quş fiqurunu xatırladan dolça boynu irəliyə tərəf uzanmış formada təsvir edilmişdir. Onun başı üzərində pipik formalı elementin yerləşməsi də estetikliklə yanaşı, oxşarlıq prinsipinin yerinə yetirilmə ehtadı ilə izah edilir. Arxa hissəsinin alt və yuxarı hissədən daralaraq orta hissəsinin geniş şəkildə su qabı məqsədi daşması ilə maraq doğurur. Eyni formalı digər bir məmulatın formasında isə fiqurdə ayaq elementinin artırılmasını görürük. Ola bilsin ki, birinci əşya da eyni quruluşla malik olaraq sonradan deformasiyaya uğramışdır. Ayaq hissəsinin düz quruluşla malik olaraq alt hissənin dayaq kimi bir qədər geniş dairəvi formada həll edilməsi ilə həyata keçirilmişdir.

Rozgov kəndindən tapılmış digər oxşar formalı qabın daha enli boğaza malik olduğunu görürük. Burdan belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, bu ərazilərdə artıq keramika sahəsi üzrə bir ənənəvilik, məmulatlarda səciyyəvi xüsusiyyətlər mövcud idi.

Eyni bölgədən aşkarlanan digər bir məişət əşyası isə özünün quruluşuna və təyinatına görə digər məmulatlardan xeyli fərqlənir. Bu fərq hər şeydən öncə onun müasir vaza tipinə yaxın olması ilə şərtlənir. Zolaqları daha sıx olan qabın arxa hissəsi açıq meyvə qabı və yaxud digər məqsədlər kimi nəzərdə tutulmuşdur. Onun enli boğaz hissədən uzadaraq suda üzən ördəyi xatırlatması isə ibtidai insanların yaşayış təzi və zövq anlayışı ilə izah edilir. Onun arxa forması kiçik enli quyruq kimi altına yığılaraq ördək quruluşunda olması ilə eyni zamanda zərif zövqü, incə sənətkarlıq bacarığını ifadə edir.

Digər zoomorf formalı keramik məişət əşyalarına Lerikin Boykəndil və Kürdəsəl kəndlərində rast gəlinir. Doğrudur, onların səthi bəzək elementləri tamamilə silinib getsə də forma etibarilə diqqətlə və zövqlə həyata keçirilmilərə bu sahədəki inkişafdan xəbər verir. Həmin əşyalar polixron, olvan rənglərlə həyata keçirilmişdir. Bu tipli boyalı keramik məmulatlara Azərbaycanın digər bölgələrində də, məsələn, Xanlar, Qazax, Naxçıvanda da rast gəlmək mümkündür. Onları oxşar texnika ilə həyata keçirilməsinə baxmayaraq formalarda mövcud fərqlər hər bir bölgənin fərdi dekorativ-təbiiq sənət xüsusiyyətlərindən xəbər verir.

Cənub zonasından tapılan zoomorf formalı məişət əşyaları belə eyni bölgənin digər kəndlərindən aşkarlanan əşyalarla fərqli cəhətlər təşkil edirlər. Boyalı keramik məmulatların arasında iki lüləklə dolça xüsusilə diqqət çəkir. Onun antropomorf formasındakı təsvir təbiətdə mövcud olmayan canlım və yaxud stilizə edilmiş formanın təqdimini verir. Bu qabların əksəriyyəti dolça xarakterli daşıyır. Boynu elastik şəkildə döndən at fiqurları da bölgənin keramik məmulatları arasında səciyyəvi xüsusiyyətə malikdirlər. Şərti heyvan fiqurlarından ibarət əşyalar üzərindəki xırda bəzək elementləri isə ornamentasiyanın ilkin nümunələri ilə əlaqəli izahı verir. Heyvan fiqurlu digər nümunələrə Lerik rayonunun tarix-diyarşünaslıq muzeyində rast gəlinir. Qoç fiqurlu ocaq qurğuların əsas məqsədi mövcud məkanın daxili hissəsini istismək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Hətta yaxın dövrlərə qədər əsasən kənd zonlarında "ceyran" kimi adlandırılan qızdırıcı qurğuların "ulu babaları" hesab edilən bu ocaqların qoç formasında olması bu ərazilərdə

heyvandarlığın geniş yayıldığı, onların dərisindən hazırlanmış kürklərin qışlaqlarda insanları qoruduqları üçün, məkan daxilində də ocaqların formasında bu formadan istifadə edilmiş məntiqinə yaxındır.

Ocaq qurğular Azərbaycanın qədim ərazilərdə müxtəlif formalarla özünü göstərir. Məsələn, Tunc dövründə Aiz Kültürədən II qədim yaşayış məntəqəsindən aşkarlanan nəlsəkilli ocaq qurğuların tapıntıları bu haqda ilkin məlumatların əldə edilməsinə imkan yaratmışdır.

Azərbaycanın müxtəlif ərazilərindən tapılan saxsı nümunələri əsasında sübut edilmişdir ki, Azərbaycanın Mingəçevir, Gəncə, Beyləqan, Bakı, Təbriz kimi bölgələrində ilkin orta əsrlərdə keramika istehsal edən mərkəzlər mövcud olmuşdur.

Arxeoloji qazıntı nəticəsində əldə edilmiş saxsı məmulatları göstərir ki, bu əsrlərdə Azərbaycanın şəhər və kəndlərində külli miqdarda müxtəlif formalı və bəzəkli saxsı məmulatlarından istifadə edilmişdir. Bunlara misal olaraq küp, kuze, sürəhi, niçə, çıraç, kasa və digərlərini göstərmək olar. Bu dövrdə Azərbaycan saxsı məmulatları forma və məzmunundan asılı olaraq boya, oyma, qabartma, cızma və s. üsullarla bəzədilirdi. Jak de Moqanın tədqiqatları əsasında Coni nekropolundan aşkarlanmış saxsı məmulatlar öz bədii tərtibat xüsusiyyətləri ilə zövqü, formalaşan estetik yaşayış istəyini ifadə edir. Həmin əşyalar üzərindəki bəzək elementləri əsasən düz, sadə formalı həndəsi ornamentasiyaya malikdirlər. Eləcə də gül ləçəklərini xatırladan stilizə edilmiş nəbati elementlərin mövcudluğu da diqqəti cəlb edir ki, artıq burada yerli sənətkarların fəaliyyət göstərmə faktını bir daha təsdiq edir. [3. S. 51]

Nekropolndan tapılmış 15 ədəd fiqurların hər biri digərini təkrarlamayaraq, onların hər fərqli quruluşu malikdir. Aşkarlanan əşyalardan birinin iqiqlüplü forması yuvarlaq, ayaqlı müasir vazalar xatırladır. Onun yuxarı hissəsində bir neçə incə xəti dairəvi bütün vaza boyu əhatələnir. Digər iki qulplu məmulat isə daha yuxarıdan boğularaq yuvarlaq formadadır. Onun üzərindəki bəzək elementləri isə tamamilə silinmişdir. Bəzi əşyaların üzərindəki xətti həndəsi naxişlər boyalın keramik qabların yüksək zövqlə həyata keçirildiyini bir daha təsdiq edir. Bu cür xətti bəzək elementlərin oxşar variantlarına Kültürə II məntəqəsindən tapılmış monoxrom gil qabları göstərmək olar. Orta tunc dövrü təbəqəsinə aid bu məmulatların qalıqları Cənub zonasına aid məmulatlarla müəyyən mənada oxşar texnoloji və bədii tərtib xüsusiyyətlərinə malikdirlər.

Letrin dağıntı ərazisində yerləşən Buzeyr nekropolundan aşkarlanan saxsı məmulatlar isə özünün konkret forması ilə dolça xarakteri daşıyır. Əsasən kiçik lüləklili, bir tutqaclı olan bu məmulatlar boz v qara gildən hazırlanmışlar. Bu da bir növ xarakterik mahiyyət daşıyır. Məsələn, bu tipli məmulatlara Daşkəsən rayonu ərazisindən aşkarlanmış e.ə. 10-9-cu əsrlərə aid gil qabları müqayisə olaraq göstərmək olar. Həmin gil qablar da cilalanmış keramik qablar sırasında maraqlıdır. Bundan başqa Qazax rayonunun Baba-Dərviş adlı qədim yaşayış məskənində bu tip keramika nümunələri aşkarlanmışdır. Bir çox tədqiqatçının, daha dəqiq desək arxeoloq Qüdrət İsmayilov fikrinə görə keramik nümunələrin üzərindəki elementlər sadəcə bəzək elementi mahiyyəti daşımayaraq, təsviri yazılar – piktoqramlar kimi iştirak etmişlər. Eyni fikirləri Buzeyr nekropolundan aşkarlanan nümunələrə də aid etmək mümkündür.

Ümumiyyətlə, cilalanmış qara rəngli keramikalar enolit dövründə yarınmağa başlamış, tunc dövründə isə daha da inkişaf etmişdir. Bunu Lerik rayonunun müxtəlif kənd ərazisindən tapılan məmulatlar da təsdiqləyir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın Cənub zonasından aşkarlanan əşyalar keramika sənətinin bu bölgələrdə qədim və zəngin ənənələri olduğunu sübut etməklə, bu sənətin bütün Azərbaycan geniş yayılmasına dair fikirləri əsaslandırdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ə.S., Qasımov A.H. Taliş zonasının epiqrafik abidələrindən. Bakı. 1994.

2. Ağamalyeva S.M. Dulusçuluq. "Azərbaycan etnoqrafiyası" kitabında. I c. Bakı: Elm, 1988, ss. 337-348. (454 s.)
3. Kərimov S. Lerik rayonunun arxeoloji abidələri. Bakı. 2006.
4. Məmmədov G. Fransız arxeoloqlarının Lerikə səfərləri. Lerik qəzeti. 3 oktyabr. 1989.
5. Əfəndi R. Azərbaycan dekorativ-təbiiq sənətləri (orta əsrlər). Bakı, 1976.
6. Yusif Səfərov. Qədim Azərbaycan: nə bilirik. B., 1989.

*Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının doktorantı
e-mail: guseynova_86@rambler.ru

Nazilə Hüseynova

FEATURES OF ARTISTIC DECORATION OF CERAMIC PRODUCTS OF THE SOUTHERN REGION

The article provides information about the artistic design of ceramic products belonging to the southern region of Azerbaijan. The study of ceramic products found in the southern region is always pursued by the discovery of new scientific data. These products are of great importance in terms of their artistic design, form and functionality. Ceramic products found in the southern region of Azerbaijan prove that this art is widespread throughout Azerbaijan, and that ceramic art has ancient and rich traditions in these regions.

Keywords: *ceramics, plastic, zoomorphic, southern, artistic, design, technological feature.*

Назиля Гусейнова

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОФОРМЛЕНИЯ КЕРАМИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ ЮЖНОГО РЕГИОНА

В статье дается информация о художественном оформлении керамических изделий, относящихся к южному региону Азербайджана. Исследование керамических изделий, обнаруженных в южном регионе, всегда преследуется открытием новых научных данных. Эти изделия имеют большое значение с точки зрения их художественного дизайна, формы и функциональности. Керамические изделия, обнаруженные в южном регионе Азербайджана, доказывают, что это искусство широко распространено по всему Азербайджану, и то, что керамическое искусство имеет древние и богатые традиции в этих регионах.

Ключевые слова: *керамика, пластик, зооморфный, южный, художественный, дизайн, технологическая особенность.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlk variant 29.03.2019
Son variant 24.06.2019